

Ольга ПОДЛІСЕЦЬКА

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри мовної підготовки
Одеський державний університет внутрішніх справ
<https://orcid.org/0000-0002-4100-3019>

Оксана ІВАНЧЕНКО

викладач кафедри мовної підготовки
Одеський державний університет внутрішніх справ
<https://orcid.org/0009-0008-1164-1600>

**«ЕКОЛОГІЯ МОВИ» В КОНЦЕПТУАЛЬНІЙ
КАРТИНІ СВІТУ УКРАЇНЦІВ
І КУЛЬТУРІ ФАХІВЦІВ**

Стаття присвячена розгляду актуального мовознавчого питання «екологія мови» залежно від концептуальної та мовної картини світу. Досліджено соціолінгвістичний характер екології мови. Проаналізовано взаємовідношення між словом і світом, простежено взаємозалежність між мовою та членами суспільних груп. У статті досліджується застосування лінгвістичного коду в різних соціальних ситуаціях та обставинах: конфліктах, гендерних системах; у державних закладах, установах, ситуаціях. Проаналізована форма мовленнєвої діяльності, яка спрямована на екологічне оновлення мовлення в різних сферах: спілкуванні, фаховому й індивідуальному, в політикумі й державотворенні. Зроблено акцент на системності, структурності, ієрархічності та відкритості в лінгвістиці. Проведено аналіз терміну «еколінгвістика» й окреслено еколінгвістичну царину зацікавлень. Визначено, що еколінгвістика досліджує причини зародження конфліктів і способи їхнього подолання. Виявлено, що в мовленнєвій діяльності кожної людини важливим є і мова, і мовлення, і парамова. Проаналізовано вплив прислів'їв на структуру мовлення та досліджено прояви парамови в мовленні, а також інтонацію, слова-маркери тощо, які впливають на екологію мови та розвивають мовлення в позитивному напрямку. Досліджено картину образів, яку формує екологія мови, і узагальнено їх впливи на мовну картину світу.

Ключові слова: екологія, мовлення, державотворення, еколінгвістика, мовна ситуація, мовна картина світу, парамова.

Olga PODLISETSKA, Oksana IVANCHENKO

**“ECOLOGY OF THE LANGUAGE”
IN THE CONCEPTUAL CONCEPT OF THE WORLD
OF UKRAINIANS AND IN THE CULTURE
OF SPECIALISTS**

The article is devoted to the review of the actual linguistic issue of “language ecology” depending on the conceptual and linguistic concept of the world. The sociolinguistic character of the language ecology is investigated. The relationship between the word and the world is analyzed, the interdependence between the language and the members of social groups is traced. The use of some linguistic code in various social situations and circumstances: conflicts, gender systems; in state institutions, institutions, situations is explored in the article. The form of speech activity aimed at the ecological renewal of speech in various

spheres: communication, professional and individual, in politics and state-building is analyzed. The emphasis is placed on systematicity, structure, hierarchy and openness in linguistics. The term "ecolinguistics" is investigated, and the ecolinguistic field of interest is outlined. It is determined that ecolinguistics studies the causes of conflicts and the ways of overcoming them. It has been found out that in the speech activity of each person the language, speech and the paralanguage are important, as well. The impact of proverbs on the structure of speech is evaluated and the manifestations of the paralanguage in speech are discovered, as well as intonation, marker words, etc. that affect the ecology of the language and develop speech in a positive direction. The picture of images formed by the ecology of the language is identified and their impacts on the linguistic picture of the world are summarized.

Key words: ecology, speech, state-building, ecolinguistics, linguistic situation, linguistic picture of the world, paralanguage.

Постановка проблеми. Слово «екологія» походить від грецького «ойкумена», що означає «територія, заселена людьми». У мовній культурі будь-якого фахівця присутнє таке поняття, як екологія мови. Це поняття нове в обігу мовознавства та суспільних наук, оскільки завжди здавалося, що проблеми мови й екології не взаємопов'язані. Але аналіз наукових досліджень показав, що з 70-х рр. XX століття та дотепер діапазон еколінгвістичних пошуків розвивається як кількісно, так і якісно.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато зарубіжних учених присвятили свої праці дослідженню проблем еколінгвістики й заклали теоретичне підґрунтя для подальшого вивчення сфери екології мови. Найбільш відомим мовознавцем, який уперше ввів поняття екології мови, був американський лінгвіст Ейнар Хауген, саме завдяки йому найбільшого поширення в мовознавстві набув термін «екологія». Е. Хауген, ще в 70-х рр. розпочавши дослідження з проблем екології мови, дійшов певних висновків. М. Блек, Д. Хаймс також досліджували мовну картину світу та її вплив на мовців [11]. Інший дослідник, Дж. Лакофф довів, зокрема, що слова-концепти часто є спільними для багатьох аспектів в житті. Так, Лакофф твердить, що в суперечці та війні однакові: перемога, відстояти, захищатися, «важка артилерія», напад та ін. Серед вітчизняних лінгвістів важливо відзначити О. Селіванову, В. Жуковську, А. Радю, О. Семенець, О. Бондаря, які досліджували реалізацію лінгвоекологічного підходу до аналізу процесів мовного вираження суспільних цінностей у матеріалах засобів масової інформації та

еколінгвістичних аспектах риторики, стилістики й культури мовлення [7; 8].

Розглянемо специфіку проблеми еколінгвістики, проаналізувавши вчення Е. Хаугена. Після публікації книги Е. Хаугена «Екологія мови» в 1972 р. спостерігається бурхливий розвиток напрямку. Е. Хауген вважав, що предметом екології мови є дослідження наслідків психологічної та соціальної ситуації та її вплив на мову. Поняття «екологія мови» характеризує дослідження взаємодії між будь-якою мовою та її середовищем». Для Е. Хаугена мову можна краще зрозуміти в її соціальному контексті. Такий контекст незамінний для визначення умов, за яких немовля вивчає свою рідну мову. Таке дослідження екології мови визначає відносини між сказаним або написаним та обставинами, за яких створюється дискурс. Використовуючи таке поняття, Е. Хауген підкреслює, що мовну поведінку можна зрозуміти краще в її соціальному контексті [5, с. 140].

Мета статті. Як було сказано, дослідження в напрямі екології мови нові, але вони мають перспективу. Так, на перетині лінгвістики й екології виникає нова галузь мовознавства – еколінгвістика, що набуває значного розвитку в контексті сучасної парадигми мовознавчих досліджень. Однак еколінгвістика не має чітко визначеного термінологічного апарату й самостійних методик дослідження. Тому в царині лінгвістичних студій така проблема актуальна для перегляду її основних аспектів: структури, наповнення, способів дослідження та ін.

Основний матеріал. Проблеми еколінгвістики досліджуються з урахуванням

досягнень синергетики – науки, яка «об'єднує закони організації та розвитку як живого, так і неживого світу» [2, с. 5]. Синергетична парадигма не виокремлює вищі та нижчі показники досліджень, вагомі та другорядні тощо. Для досліджень у галузі екології мови саме синергетична парадигма є важливою, оскільки в еколінгвістиці не тільки слово, але й тон чи інтонація мають важливе значення. Важливі також і доречність, влучність висловлювання. Екологія мови, або лінгвістична екологія, займається дослідженнями того, як «суспільство впливає на мову і як мова впливає на суспільство» [2, с. 9]. Якщо ці впливи є деградаційними, то, на думку дослідників, слід проводити заходи реабілітації [2, с. 9]. Ми розглянемо деякі деградаційні впливи на українську мову далі (вплив англійців і зросійщення мови).

Дослідники еколінгвістики вказують, що «всезагальний інтерес має становити і становить глобальна мовна ситуація. Боротьба за чистоту мови, захист чистоти, автентичності й самодостатності національних мов – проблема, притаманна постмодерній культурі загалом» [9, с. 102]. Причому небезпеку для мовної системи (як і для ментального, емоційного комфорту мовця) несуть не лише хворобливе розростання сфери субстандартних мовних елементів: жаргонної, лайливої, нецензурної лексики чи агресивне розповсюдження царини слів іншомовного походження, але й деградаційний вплив мови ворога. Тривала груба асиміляторська політика значно пошкодила екологію української мови, адже насильницьким методом насадила росіянізми в питомий склад лексики української мови. Наразі варто свідомо опиратися згубним тенденціям зросійщення українського суспільства шляхом протистояння. Відбувається також тенденція до англізації мови, яку помітила мовознавиця Ірина Фаріон і забила на сполох, адже, на її думку, «попри мовно-глобалізаційні тенденції, ще нікому не вдалося впродовж усієї людської цивілізації знищити природне прагнення кожного народу розвивати свою етномовну самобутність і не

лише протистояти соціополітичній експансії чужих мов, але й плекати культуру своєї мови в супротиві до барбаризації та політичного тиску» [10, с. 132]. Так, засилля англійців у нашій мові пов'язане з незнанням українських відповідників та відчуттям меншовартості, що також є проблемою, якою займається екологія мови. Національно-мовна ідентичність не передбачає надмірну барбаризацію, як і зросійщення суспільства.

Крім деградаційного впливу інших мов, постмодерні філософи досліджують і поширення мови ворожнечі. Так, техногенні та стихійні лиха, транспортні катастрофи й людські злочини становлять основу сучасного вітчизняного медійного контенту. Мовознавці й соціологи помітили, що це – найлегший спосіб привернути увагу масової аудиторії та керувати нею, тримаючи в постійному напруженні. Так, наприклад, засоби інформації виступають із «моральним осудом тероризму й використання страху в політичних цілях, але водночас мимоволі поширюють грубе зачарування терористичною дією, вони самі терористи, тією мірою, якою вони самі піддаються зачаруванню» [1, с. 321]. До речі, повсякчасний «бан» дописів у соціальній мережі «Фейсбук» базується саме на цій особливості: неважливо, що саме говориться в дописі, важливі «слова-маркери» негативного характеру, через використання яких автор допису потерпає, зникаючи із соціального простору мережі на кілька днів.

Саме еколінгвістика як нова галузь мовознавства досліджує причини зародження конфліктів і способи їх подолання. У спілкуванні, у мовленнєвій діяльності кожної людини, зокрема фахівця, важливим є все: мова, мовлення, парамова. Досліджено, що людська мова – унікальне явище: «окрім тієї інформації, яку несуть слова, можна також визначити настрій співрозмовника, його вік, стать і, можливо, походження» [3, с. 32]. До парамови належать такі вияви нашої мовної поведінки, як гучність, висота, інтонація, темп, наголошуваність. Із наукових нейролінгвістичних досліджень відомо, що «наші думки є електрохімічни-

ми і вони спричиняють в організмі фізичні зміни, що й дає словам здатність впливати на нас на молекулярному рівні» [3, с. 53]. Ці та інші дослідження ґрунтовно доповнюють студії з еколінгвістики.

В екології мови немає зайвого чи неважливого мовного фактора: навіть увага мовця на плітках заміст конструктивної розмови «краде» нашу енергію. Натомість такі фактори, як зоровий контакт, мовленнєві шаблони, позитивні відгуки, переконливість, тон, чесність, щирість, «Я-повідомлення», характеристика голосу, мова тіла, вибір слів та активне слухання сприятимуть позитивному завершенню розмови. Норми етикету, які теж можна назвати екологічними вимогами для мовця, проявляються в таких якостях кожного фахівця, як ввічливість, уважність, тактовність, доброзичливість, витримка тощо. Ці якості виражаються за допомогою певних мовленнєвих дій. Неможливо вивчати мову відірвано від культурного середовища, тому переклади книжок, фільмів, контенту українською – це один з аспектів. Мова вивчається краще, коли мовець читає та досліджує власною мовою власне українські явища у своєму культурному середовищі, досліджуючи традиції власного народу. У такому випадку еколінгвістика має інструменти впливу на свідомість людини, розвиваючи мовця, відводить його від деградаційних чинників.

Зокрема, таку якість еколінгвістики, як дисипативність (відкритість мовної системи), за градацією професора мовознавства Олександра Бондаря, демонструє широка розгалуженість діалектів у мові, взаємоіснування шарів лексики (питома, іншомовна, неологізми тощо). Відкритість мови творять також і прислів'я та приказки, часто вживані й озвучувані в різних аспектах мовлення. Нагадаємо різницю між цими двома жанрами усної народної творчості: прислів'я – це загальне судження, а приказка – короткий образний вислів, тобто судження часткового характеру.

Багато українських прислів'їв спрямовані на екологічне ставлення до мови. «Хто мови своєї цурається, той сам себе стида-

ється», «Рідна мова не полова, її за вітром не розвієш», «Гостре словечко коле сердечко» – ці та інші прислів'я вказують на потужні можливості слова як інтенції, як засобу вираження людиною-мовцем себе та відображення світу в собі. Прислів'я покликані узагальнювати досвід, набутий людством, і розвивати суспільство далі, вони розкривають мовну картину світу людства минулих століть і формують її в сучасних та майбутніх поколіннях. Концептуальна картина світу, яка охоплює прислів'я, розвиває екологію мовлення та поглиблює її. Відображаючи в процесі діяльності об'єктивний світ, мовець фіксує в слові результати пізнання. Іноді виникають розбіжності між архаїчною та семантичною картиною світу, але часто ці картини тотожні. Під час застосування прислів'їв виникають мовні ситуації, коли можна застосувати влучний вислів, за якого демонструються норми поведінки, можна «зчитати» коди та ставлення людини до явища. Мова передбачає концептуалізацію світу, і саме екологія мови вияскравлює ставлення мовця до того чи іншого явища. Виникає «простір значень», коли мовець обирає слово, текст, вписуючи його в контекст і мовну картину світу. У концептуальній картині світу взаємодіють загальнолюдське, національне й особистісне. Концептуальна картина світу – це коди та ключові слова, слова-маркери. Для української концептуальної картини світу наявні такі слова, як *воля, душа, життя, смерть* та інші. Слово тоді є ключовим, коли воно наявне у прислів'ях і приказках. Знання прислів'їв і приказок демонструє знання мовцем мови та ментальності того народу, до якого належить приказка. Таким чином, увага до усної народної творчості є одним із показників екології мови.

Іноді можна зіткнутися з явищем «затирання» слова. Це явище, коли слово втрачає свої первісні значення через нівелювання його конотацій із часом, «затирається» значення. У зв'язку із цим, як вказує Л. Лисиченко, варто час від часу надавати слово «ревізії» та повертатися до його первісного значення: не «корупція», а «хабарництво», не «анексія», а «насилницьке

загарбництво території» тощо [6, с. 57]. І навпаки, високе значення слова (Батьківщина, патріотизм) нівелюється через спекуляцію його можновладцями. Слово стає затертим і «високопарним», втрачаючи свою одвічну високу конотацію. Часто можна зіткнутися і з вульгаризацією мови. Це скорочення слів, сленг, жаргон. Якщо фахівець на робочому місці використовує певний сленг, то не варто такі слова виносити за межі роботи, спотворюючи мову та засмічуючи її, адже таким чином відбувається насаджування нових значень, які засмічують первинне значення та шкодять мові загалом. Екологія мови досліджує шляхи руху мови й екологічні принципи взаємодії однієї мови з іншими, а також підтипи мовлення всередині однієї мови.

Висновки та перспективи. Отже, завданнями еколінгвістики є: взаємодія між мовою та середовищем (що кажу і як кажу), протидія мовним покручам, іншомовним словам, росіянізмам, які різними шляхами, у тому числі шляхом зросійщення, ввійшли в обіг. Важливим є, зокрема, вивчення грамотності в боротьбі за чистоту мови, що,

на думку В. Куцої, встановить кореляцію між сказаним та написаним і середовищем, у якому створюється дискурс [4, с. 122]. «Руйнування екологічних шарів мови відбувається шляхом її засмічування небажаними й часто непотрібними словами та «вивітрювання» з нього слів із позитивним значенням, які несуть у суспільство позитивну енергетику. Крім того, «деформація значень суспільно знакових слів дезорієнтує суспільство» [6, с. 59]. Викладачам і вчителям-мовознавцям потрібно не тільки вивчати окремі мовні теми (граматику, орфоepію, морфологію та синтаксис), а кожного разу, на кожному занятті звертати увагу на чистоту мови та її екологію загалом, дошукуючи вправи на знання прислів'їв, діалоги на різні теми, вибір тональності спілкування та вплив парамови на перебіг всієї розмови. Дотримання чистоти мови, позитивного налаштування за допомогою в тому числі й парамови, дискурсивних маркерів, які спрямовані на розвиток мови та її екологічність, є запорукою гармонійного розвитку нашого українського суспільства та руху вперед у позитивному напрямі.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Бодріяр, Ж.** (2004). Симулякри і симуляція; пер. з франц. В. Ховхун. Київ: Вид-во Соломії Павличко Основи. 232 с.
2. **Бондар, О. І.** (2013). Синергентичний підхід як підгрунття лінгвістичної екології. *Записки українського мовознавства*. Вип. 20. С. 4–12.
3. **Борг, Джеймс.** (2003). Мистецтво говорити. Таємниці ефективного спілкування. Пер. з англ. Н. Лазаревич. Харків. Ранок. «Фабула». 304 с.
4. **Куца, В. І.** (2021). Еколінгвістика як новітній напрям досліджень у сучасній науковій парадигмі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер. Філологія. № 52. Том 1. <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2021.52-1.28>.
5. **Лешеврель, Н.** (2010). Екологія мови Ейнара Хаугена. *L'écologie du langage d'Einar Haugen. Histoire. Epistémologie. Langage*. Vol. 32, Fasc. 2. P. 151–166.
6. **Лисиченко, Л. А., Богданова, І. Є., & Промська, А. С.** (2020). Екологія мови – запорука сталого розвитку суспільства. Семенець О. О. Лінгвоекотологія та проблеми мовного вираження. *Науково-технічний журнал «Техногенно-екологічна безпека»*. Вип. 2 (8). С. 55–59. [/https://doi.org/10.528/zenodo.4300771](https://doi.org/10.528/zenodo.4300771).
7. **Раду, А. І.** (2013). Мовна екологія: напрями та проблеми дослідження. *Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах*. № 27. С. 191–197.
8. **Рудишин, С.** (2023). Психолого-педагогічні особливості наукового екологічного дискурсу. *Український науковий журнал*. Вип. 1. С. 25–37.
9. **Семенець, О. О.** (2013). Лінгвоекотологія та проблеми мовного вираження суспільних цінностей. *Нова філологія*. № 58. С. 174–177. http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/Novfil_2013_58_44.

10. **Фаріон, І., Помилуко-Недашківська, Г., & Бордовська, А.** (2023). Англізми і протіанглізми: 100 історій слів у соціоконтексті. Львів: Видавництво «Свічадо». 715 с.
11. **Harre, R.** (1999). *Greenspeak A Study of Environmental Discourse*. London ; New Delhi : Thousand Oaks. 224 p.

REFERENCES

1. **Bodriyan, J.** (2004). Symulyakri i symulyaciya [Simulacry and simulation] per. z franc. (translation from French) V. Chovkun. Kyiv: Vidavnictvo Solomii Pavlychko Osnovy (Solomiya Pavlychenko's publishing company Osnovy). 232 p. [in Ukrainian].
2. **Bondar, O.I.** (2013). Synergetychnyy pidchid yak pidgruntya lingvistychnoyi ecologiyi [Synergetic approach as a subsoil of linguistic ecology]. *Zapysky ukrainskogo movoznavstva. (Notes of Ukrainian linguistics)*. Issue 20. P. 4–12 [in Ukrainian].
3. **Borg, James** (2003). Mistectvo govoryty [Art of speaking]. Taemnytsi effektivnogo spilkuvannya (Mystery of effective speaking). Per. z angl. (Translation from English) N. Lazarevich. Charkiv. Ranok. "Fabula". 304 p. [in Ukrainian].
4. **Kutsa, V.I.** (2021). Ecolingvistika yak novitniy napryam doslidjen u suchasniy naukoviy paradygmi [Ecolinguistics as a brand new direction of investigation in the modern scientific paradigm]. *Naukobyi visnyk Mijnarodnogo humanitarnogo universytetu– Scientific journal of the International Humanitarian University. Set Philology*. № 52. Volume 1. <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2021.52-1.28> [in Ukrainian].
5. **Leshevrel, N.** (2010). Ecologiya movi Einara Haugena [Ecology of the language of Einara Haugena]. *L'ecologie du langage d'Einar Haugen. Histoire. Epist mologie. Langage*. Vol. 32/ Fasc. 2. P. 151–166 [in Ukrainian].
6. **Lysychenko, L.A., Bogdanova, I.E., & Promska, A.S.** (2020). Ecologiya movy – zaporuka stalogo rozvytku suspilstva [Ecology of the language – the guarantee of the constant development of the society]. *Naukovo-technichnyy journal "Technogenno-ecologichna bezpeka" – Scientific and technical journal "Technogenic and ecological security"*. Issue 2 (8). P. 55–59. <https://doi.org/10.528//zenodo.4300771> [in Ukrainian].
7. **Radu, A.I.** (2013). Movna ecologiya [Language ecology]: napryamy ta problemy doslidjennya [Trends and problems of the investigation]. *Humanitarna osvita v technichnykh vyschich navchalnich zakladach – Humanitarian education in the technical institutions of higher education*. 27. P. 191–197 [in Ukrainian].
8. **Rudyshin, S.** (2023). Psychologo-pedagogichni osoblivosti naukovogo ecologichnogo dyskurcu [Psychological and pedagogical peculiarities of the scientific and ecological discourse]. *Ukrainskyj naukovy jurnel – Ukrainian scientific journal*. Issue 1. P. 25–37 [in Ukrainian].
9. **Semenets, O.O.** (2013). Lingvoecologiya ta problemu movnogo vyrajenna suspilnykh cinnostey [Linguoecology and the problems of language manifestation of public values]. *Nova philologiya – New philology*, № 58. P. 174–177. http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/Novfil_2013_58_44 [in Ukrainian].
10. **Farion, I., Pomiluyko-Nedashkivska, G., & Bordovska, G.** (2023). Anglizmi i protianglizmi [Anglicisms and proanglicisms]: 100 istoriy sliv u sociokonteksti [100 stories of words in the socio context]. Lviv: Svichado. 715 p. [in Ukrainian].
11. **Harre, R.** (1999). *Greenspeak. A Study of Environmental Discourse*. London; New Delhi: Thousand Oaks. 224 p. [in English].